

УДК 375.5.016: 811.161.2 – 028.31
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-1.3>

Л. В. Пасічник

вчений секретар
КЗ вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ (НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА)

З огляду на злободенність питання ствердження української мови як державної в освітньому процесі сучасної України зроблено спробу встановити роль вчителя української мови та літератури у цьому процесі на підставі звернення до концепції «Нової української школи». Констатовано, що визначена концепція зосереджує свою увагу на застосуванні компетентнісного підходу в розвитковій сучасної шкільної освіти, вивчення рідної (української) мови як мови міжкультурного спілкування, яка стає основою для формування громадянськості та національної ідентичності учнів та учениць, посідає перше місце в переліку ключових компетентностей, які здобувають випускники закладів загальної середньої освіти.

Констатовано, що, попри визначене місце української мови у шкільній освіті, закріплене вітчизняними нормативно-правовими актами (Конституцією України, Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»), роль вчителя-словесника (фахівця з української мови та літератури) в концепції Нової української школи не визначена. Тут представлені лише узагальнені характеристики нового вчителя для нової школи, вчителя, який працює на засадах педагогіки партнерства (спілкування, взаємодія, співпраця) та спрямовує свою діяльність на самовдосконалення, саморозвиток і самореалізацію. Зазначено, що загалом відповідно до концепції НУШ педагоги повинні у своїй роботі бути творчими, мати своєрідний погляд на процес навчання, мати свій неповторний педагогічний стиль діяльності. Утім, визначальне значення української мови в освітньому процесі, на нашу думку, в концепції НУШ недостатньо акцентоване. Доведено, що сьогодні (коли питання мови стає питанням національної безпеки) на вчителя української мови та літератури покладається визначна відповідальність за підготовку громадян, здатних до захисту національних інтересів держави на всіх рівнях. Наголошено, що більшу перевагу у концепції НУШ віддано вивченню мов, які сприятимуть входженню випускника та випускниці в полікультурне середовище.

З огляду на тенденцію значного зміцнення значення української мови для суспільства зроблено висновок стосовно актуальності розробки новітньої концепції підготовки вчителя української мови та літератури, головним завданням якого має стати проголошене у концепції НУШ формування української ідентичності.

Ключові слова: концепція «нової української школи», українська мова та література, вчитель української мови та літератури, компетентність, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. Стрімке оновлення вітчизняної освіти спрямовано на реалізацію концепції «Нової української школи» (далі – НУШ), яка передбачає обов'язковість формування у молодій людини низки ключових (10) компетентностей, серед яких першою визначено спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Цю компетентність розуміють як «вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування» [6, с. 11]. У контекстній формулі НУШ одне з визначальних місць відводиться вчителям нової формації, які мають мотивацію, націлені на успіх. Такі вчителі виконують в освітньому про-

цесі ролі наставника, фасилітатора, консультанта, менеджера, перебувають в авангарді суспільних та освітніх перетворень. Припускаємо, що визначене зумовлює нові вимоги до вчителів-предметників, зокрема української мови та літератури, від яких залежить формування мовної компетентності учнівства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що останнім часом до питання підготовки вчителів нового покоління звертаються багато вчених, а саме О. Абдуліна, В. Андрущенко, Н. Білокур, В. Бондар, Б. Гершунський, Б. Грицюк, В. Кремень, О. Мороз, О. Савченко та ін. Історико-педагогічні, методичні та філологічні аспекти підготовки вчителів української мови та літератури; особливості мовного процесу в Україні в різні історичні часи її державного функціонування відобразили у своїх працях О. Біляєв, М. Вашуленко, Н. Волошина, А. Грищенко, Т. Донченко, С. Караман,

Л. Мацько, В. Мельничайко, Л. Мірошніченко, Є. Пасічник, М. Пентиліук, М. Плющ, Б. Степанишин та ін. Важливим вважаємо констатувати, що кількість наукових публікацій щодо розгляданого питання щороку зростає, що пояснюється його актуальністю для вітчизняної системи освіти зважаючи на посилення уваги до української мови як мови навчання у вітчизняних закладах освіти. Крім того, навколо «мовного питання» останнім часом порушується низка контроверсійних питань (зокрема викладання шкільних предметів українською мовою у школах національних меншин), які також широко обговорюються у суспільному дискурсі.

Тож **метою** нашої **публікації** стало встановлення можливих змін у вимогах до підготовки сучасного вчителя української мови та літератури відповідно до новітніх вимог, що задекларовані на рівні концепції НУШ.

Виклад основного матеріалу. З часів становлення незалежності нашої держави ставлення до української мови було різним, деякі громадяни її не вважали ні рідною, ні державною. Тому нині це питання, як справедливо зазначає Т. Воропаєва, «постає на рівні питання національної безпеки держави» [3, с. 15]. І хоча державний статус українська мова набула у 1989 р. відповідно до Закону «Про мови в Українській РСР» Верховної Ради УРСР (тобто ще до здобуття Україною своєї незалежності), що був закріплений Конституцією України 1996 р. (ст. 10), особливого загострення мовне питання набуло після революційних подій 2004 р. Саме тоді, за результатами дослідження, свідченням Т. Воропаєвої «близько 15% громадян України задекларували чітке бажання краще вивчити українську мову» [3, с. 15]. Однак переломним моментом становлення української мови як державної став, на наш погляд, 2014 рік, коли на сході України розпочалися воєнні дії. Саме тоді мовне питання значно загострилося, набуло ознак державного маркера («ознакою ідентичності української нації» [9]), і перед керівництвом країни було актуалізовано суспільний запит на законодавчому рівні ввести державну мову до всіх сфер громадського життя.

25 квітня 2019 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Відповідно до нього мовою освітнього процесу є державна мова, тож заклади освіти мусять забезпечити обов'язкове вивчення державної мови. Ця вимога актуалізувала не лише проблему вивчення української мови, а й проблему підготовки вчителя-словесника, на якого покладається відповідальність за забезпечення повноцінного функціонування державної мови.

За роки становлення та розвитку вітчизняної системи освіти загальноосвітня школа зазнавала кардинальних змін, які відобразили різні етапи дер-

жавотворення України. Відповідно зазнавала концептуальних змін проблема підготовки шкільного вчителя (зокрема української мови та літератури). Сьогодні ця проблема вкотре посіла провідне місце. Як зазначається в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: «Загальна середня освіта є основною ланкою безперервної освіти і за тривалістю, і за вагомістю та масштабністю завдань, які покликана розв'язати. Вона забезпечує загалом становлення учня як особистості, закладає фундамент для успішної самореалізації людини впродовж життя. Протягом останніх двадцяти п'яти років відбулося її утвердження в незалежній Українській державі на нових методологічних засадах. Зазнали істотної трансформації цільова спрямованість освіти, її зміст, організація навчального процесу, дидактико-методичне забезпечення, підходи до оцінювання освітніх результатів у напрямі посилення особистісної орієнтації освіти, її розвивального, компетентнісного, демократичного характеру» [5, с. 51].

Із ухваленням концепції НУШ середня освіта знову опинилася в епіцентрі державної освітньої політики. Хоча увага викладачів сучасних ЗВО, які готують вчителів, зосереджена переважно на проблемі підготовки майбутнього вчителя української мови та літератури до роботи у профільній школі [4] переважно на проблемі розвитку їхньої методичної компетентності.

Вчитель НУШ повинен бути «агентом змін», котрий зможе вирішувати багато завдань, що на нього покладаються, передусім це здатність до комунікації з дітьми, адміністрацією школи та батьками. «Насамперед творчому та відповідальному вчителю, який постійно працює над собою, буде надано академічну свободу. Учитель зможе готувати власні авторські навчальні програми, власноруч обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання; активно виражати власну фахову думку. Держава гарантуватиме йому свободу від втручання у професійну діяльність» [6, с. 16]. Утім, як стверджує М. Пентиліук, у школі відбувається «формування особистості, здатної на базі рідної засвоювати інші мови для кращої адаптації у світовому співтоваристві; виховання толерантного ставлення до плюралізму думок співрозмовників; плекання розвитку рідної мови і культури через формування в учнів почуття громадянськості, підвищення престижу української мови тощо» [8, с. 26]. Здійснювати цей процес, на нашу думку, покликані вчителі української мови та літератури.

Із прийняттям концепції НУШ на перший план виходить педагогіка партнерства. В її основі – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу,

відповідальними за результат. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини. Педагогіка партнерства визначає істинно демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, який не відкидає різниці в їхньому життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість [7]. Отже, виходячи з вищевикладеного, можемо констатувати, що вчитель повинен бути гнучким у своїй роботі з дітьми, вміти знаходити спільну думку з керівництвом школи та батьками, бо всі ці ланки й будують новий формат школи.

Для досягнення цієї мети педагог має бути творчим, обізнаним, майстерним і володіти професійними компетентностями (метакомпетентностями та предметними компетентностями). Як зазначає В. Сидоренко, майстерність сучасного вчителя-словесника визначається умінням моделювати й організувати сучасний урок української мови та літератури як цілісну дидактичну систему, що відповідає ознакам технологічності, інноваційності, інтеракційності, комунікативної спрямованості, високоефективності. Такий вчитель зреалізовує у педагогічній діяльності основоположні дидактичні принципи та новітні підходи (компетентнісний, особистісно зорієнтований, комунікативно-діяльнісний, соціокультурний) [10]. Із урахуванням професійних потреб і можливостей вчитель української мови та літератури повинен сам планувати індивідуальні освітні траєкторії, мати навички самореалізації та критичного мислення.

Загалом педагоги НУШ повинні у своїй роботі бути творчими, мати своєрідний погляд на процес навчання, свій неповторний педагогічний стиль діяльності. Втім, визначальне значення української мови в освітньому процесі, на нашу думку, в концепції НУШ недостатньо акцентоване. Більшу перевагу віддано вивченню мов, які сприятимуть входженню випускника та випускниці в полікультурне середовище.

Висновки і пропозиції. Повністю поділяючи думку Т. Воропаєвої про те, що «мова – це консолідуючий націю чинник, тому мовне питання є одним із стратегічних питань державної політики України. Державна політика стосовно української мови має базуватися на таких пріоритетах: українська мова є мовою освіти, науки і технологій, суспільного життя, ЗМІ, бізнесу та реклами» [3, с. 17], та відзначаючи значне просування державної освітньої політики у визначеному напрямі, мусимо констатувати умовну «обережність» концепції НУШ щодо статусу української мови в освітньому процесі. Стверджуючи потребу «нової школи» у «новому вчителєві», концепція визначає коло його творчих свобод і високу фахову підготовку, проте власне про значення української мови та вчителя, який стає для молодого людини про-

відником на шляху її опанування державної мови, у визначеній концепції не йдеться. І хоча у документі стверджується, що «нова школа плекатиме українську ідентичність», головний акцент зроблено на організації школи «за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей» [6, с. 19]. Викладене вище дозволяє стверджувати актуальність розробки новітньої концепції підготовки вчителя української мови та літератури, головним завданням якого має стати проголошене у концепції НУШ формування української ідентичності. Оскільки, на наше переконання, на вчителя української мови та літератури сьогодні покладається визначна відповідальність за підготовку громадян, здатних до захисту національних інтересів держави на всіх рівнях.

Список використаної літератури:

1. Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. № 14. С. 95–103.
2. Берегасі А., Черничко С. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2012. Вип. 7. С. 11–16.
3. Воропаєва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство* 2007. Вип. 11. С. 13–17.
4. Дятленко Т. Про підготовку майбутнього вчителя української мови й літератури до роботи в профільній школі в умовах сучасного педагогічного закладу. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 11. С. 11–13.
5. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
6. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. 40 с.
7. Кравчинська Т.С. Педагогіка партнерства – основні ідеї, принципи та сутність. URL: http://lib.iitta.gov.ua/707221/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf.
8. Пентиліук М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2012. 256 с.
9. Про концепцію державної мовної політики. URL: <http://zakon5rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.
10. Сидоренко В.В. Сучасний учитель української мови і літератури як агент соціокультурних змін: інноваційні ролі і функції в післядипломному просторі. URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Pedagogica/4_106598.doc.htm.

Pasichnyk L. New approaches to determining the role of Ukrainian language and literature teacher (New Ukrainian School)

In a view of the urgency of asserting the Ukrainian language as a state language in the educational process of modern Ukraine, it was made an attempt to establish the role of the teacher of Ukrainian language and literature in this process on the basis of the conception of the New Ukrainian School. It is stated that the defined concept focuses on the application of a competent approach in the development of modern school education, while studying the native (Ukrainian) language as a language of intercultural communication, which becomes the basis for the formation of citizenship and national identity of students, takes the first place in the list of key competencies which are acquired by graduates of general secondary education.

It is stated that despite of the determined place of the Ukrainian language in school education, which is enshrined in national normative-legal acts (the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language"), the role of a teacher-dictionary (specialist in Ukrainian language and literature) in the concept of the new Ukrainian school has been not identified. Here is presented only the general characteristics of a new teacher for a new school, a teacher who works on the principles of partnership pedagogy (communication, interaction, cooperation) and focuses his or her activity on self-improvement, self-development and self-realization.

It is stated that, in general, according to the concept of the NUS, teachers should be creative in their work, have a peculiar view of the learning process, and have their own unique pedagogical style. However, in our opinion, the decisive importance of the Ukrainian language in the educational process is insufficiently emphasized in the concept of the NUS. It is proved that today (when the issue of language becomes a national security issue), the teacher of the Ukrainian language and literature has a significant responsibility for preparing citizens who are ready to protect the national interests of the state at all levels. However, it is emphasized that greater emphasis of the NUS concept is given to the language learning that will facilitate the entry of the graduate into the multicultural environment.

Taking into account the tendency of significant strengthening of the Ukrainian language for the society, it was concluded that it is urgent to develop the newest concept of the training teacher of Ukrainian language and literature, whose main task should be declared in the concept of the NUS formation of Ukrainian identity.

Key words: *concept of "new Ukrainian school", Ukrainian language and literature, teacher of Ukrainian language and literature, competence, competence approach.*